

En slagmark får mæle

– om arkæologiske spor fra Slaget ved Nyborg 1659

Af Jesper Olsen

Den 14. november 1659 (24. november efter vor gregorianske kalender) udkæmpedes der et stort slag på markerne vest for Nyborg. Det blev det sjette-største slag inden for det nuværende Danmarks grænser – men måske det vigtigste historisk set, da begivenhedernes udfald afgjorde Danmarks nationale selvstændighed. De historiske spor efter begivenhederne er tydelige. Og dog er det en begivenhed, der har manglet historisk bevågenhed. Kampen om København er fortalt mange gange. Måske er kilde-materialet til denne begivenhed også bedre og rigere. Men Slaget ved Nyborg er kun sjældent behandlet. Kilderne til slaget gemmer sig i offentlige og private arkiver samt selvfølgelig i Pufendorfs Atlas¹. Det er ikke mange, der har behandlet kilderne samlet, og de foreløbige konklusioner synes derfor at være tendentiøse. Kun gennem arkæologiske undersøgelser, som vi i 2008 satte i værk, kan man komme nærmere begivenhederne.

Forudsætninger

Set i bagklogskabens klare skær skulle vi have haft to ting i baghovedet, da vi prøvede at stedfæste slaget:

1. De svenske styrker omfattede maksimalt 7000 mand. Standardopstillingen ved forsvar var i to rækker med maksimalt 2/3 af styrken (ca. 4400 mand) i første række, 1/3 af styrken som reserve i anden række 150 – 200 m bag forreste række.

De ca. 4400 mand var opstillet i geledder – både infanteriet (fodfolk og afsiddede dragoner) og rytteriet typisk i tre geledder – altså ca. 1100 mand i front. Det siger sig selv, at de talrige fremstillinger, hvor svenskernes højre front er ved Skaboeshuse og venstre front ved Hjulby Sø, i alt ca. 4 km, må være ude af trit med virkeligheden og nok har baggrund i en stringent tolkning af plancherne i Pufendorfs Atlas (se figur 3b). Den svenske front har maksimalt dækket det halve, dvs. højre front ved Juelsberg (skoven) og venstre front ved Hjulby Sø/Ladegårdsåen.

2. Det var svenskerne, der kom først og dermed valgte stillingsområdet. De har sandsynligvis villet undgå at stille op for tæt på det kuperede terræn vest for Juelsberg med Bavnehøj som det dominerende højdedrag. Herfra ville fjenden nemlig have haft tydelig indsigt i hele den svenske slagopstilling, og det ville være et perfekt sted at anbringe de allieredes artilleri. Derfor må teorien om den svenske højrefløj ved Juelsberg og venstre fløj ved Hjulby Sø også opgives (fremsat så sent som i 2008 i tobindsværket *Dansk Krigshistorie*).

I stedet skal man se bort fra plancherne i Pufendorfs Atlas og vende sig mod teksten. Det har forfatterne til værket *Danmark i Krig* (2005) gjort:

»... må det antages, at den svenske hær indtog en forsvarsstilling, der gik fra området omkring Bavnegård (Juelsberg), måske lidt øst og syd herfor, (min understregning) og ned mod Hjulby Sø. Langs stillingens højre fløj strakte sig et dige med levende hegn, mens den venstre fløj støttede sig til dybe vandgrave, der løb ned mod et sumpet område ved Hjulby Sø. Landevejen til Odense gik midt gennem stillingen. Foran denne var terrænet åbent og overskueligt (dvs. ikke kuperet, min bem.), mens det bagved ind mod Nyborg var mere lukket, præget af skov.«

For at lade enhver mulighed stå åben, startede vi dog vores afsøgning med metaldetektor i området vest for Juelsberg. Valget af denne metode begrundedes i, at hovedparten af de mulige fund udgøres af metal. Især var der en primær interesse for at lokalisere blykugler for at kunne stedfæste kamphandlinger i terrænet.

Gennemgangen af de foreløbige undersøgelser af slagmarken har knyttet an til de samme vilkår og kilder som ovenfor nævnt. Her suppleres de for os tilgængelige kilder og publikationer med de forhold, det foreløbig er lykket at påvise på markerne. Bearbejdelsen af fundene må nødvendigvis varetages af relevante faggrupper. I denne artikel følger dog mine indledende overvejelser på baggrund af fundene.

Det er slående hvor mange, der i tidens løb har forklaret og beskrevet et af vort lands store slagmarker uden at have stået på hovedet i hverken gamle kort, med den lokale muld under fødderne eller det mindste arkæologiske materiale i hånden. Ikke desto mindre kan man i diverse værker, hvor korte og summariske de end

er, se plancher over opstillinger, der er (om)fortolkninger af von der Ostens² kobberstukne gengivelse i Pufendorfs Atlas fra 1696. De er sikkert ikke grebet ud af den blå luft, men er konsekvenser af den måde, kilderne er set og tolket på. Men udgangspunkterne har indtil nu været ren spekulation!

Ikke at historien skal omskrives. Udfaldet og følgerne af slaget står ikke til at ændre uanset hvilke øjne, der hviler på kilderne. Men om vores forståelse af, hvad der faktisk fandt sted på de vindomsuste, regnvåde jorde uden for Nyborg d. 14. november 1659, hvor hen ved 3000 mand mistede livet, det kan vi få et langt bedre indblik i, når vi supplerer de kendte kilder med kort og arkæologi.

Slagmarksarkæologi

Første gang, arkæologi blev anvendt på en nyere slagmark, var i USA. Her blev general Custers bedrifter set efter, måske et udslag af en politisk eller samvittighedsmæssig skyldbevidsthed. En ny videnskab blev født, slagmarksarkæologi. Den blev senere omsat til vore nordiske forhold af Bo Knarrström³, der undersøgte forskellige slagmarker i det tidligere danske Skåne, hvor svenskerne kæmpede mod danske styrker. Senere blev en engelsk slagmark⁴ kortlagt, men indtil nu er dette ikke forsøgt i Danmark!

Hvor de øvrige slagmarker er nøje analyserede og bearbejdede, er vores slagmark først ved at dukke op for os. En del af materialet mangler stadig at blive analyseret, men allerede nu kan vi hæfte begivenheder på flere fund og dermed give et øjebliksbillede af de voldsomme handlinger, der udspandt sig her for 350 år siden. Samtidig vil vi med denne artikel gerne give et billede af, hvad vi kan forvente at kunne nå frem til, når materialet behandles.

Opstarten

I forbindelse med skovrejsning på Juelsbergs jorder fik jeg til opgave at afsøge de mange hektarer for evt. fortidsminder. Især rettedes opmærksomheden mod, at der ifølge diverse kort skulle være mulighed for at få lidt af slagmarken fra Slaget ved Nyborg med. Måske kunne vi finde lidt ammunition m.v. i området? Da der samtidig var en generel interesse for slaget i forbindelse med markeringen af 350-års dagen i 2009, var det naturligt at følge op på

sagen. Efter endt afsøgning uden resultat, kom interessen for at finde slagmarken på de tilstødende jorder derfor naturligt. De fornødne aftaler med Juelsberg og Hverringe godser blev truffet, og arbejdet gik i gang. Hele arbejdet er gennemført i et frugtbart samarbejde mellem Odense Bys Museer (OBM) og Østfyns Museer. Det er OBM, der har det arkæologiske ansvar i området. Især har vi nydt godt af Jakob Tue Christensens ihærdige og engagerede indsats gennem hele forløbet samt det gode og punktlige samarbejde med OBM's landmålere.

De gamle kort

Udgangspunktet for undersøgelserne var von der Ostens oversigtskort, der er forlæg for kortplancherne 98 og det tilhørende prospekt, planche 103, i Samuel Pufendorfs værk om den svenske kongemagts krigslykke i det nordlige Europa – Pufendorfs Atlas fra 1696. Med fokus på markante topografiske punkter i landskabet, som en kartograf måtte medtage på sine kort i en tid, hvor overflyvninger ikke var en mulighed, satte en arbejdsgruppe bestående af Eva Becher, Gese Friis Hansen, Eigil Nicolaisen og undertegnede sig sammen og studerede kortene med støtte fra John Maalø Larsen, der grundet arbejde ikke kunne deltage med andet end et tilsendt materiale indeholdende hans tanker og kortmateriale. Med på sidelinjen i denne proces var også OBM's repræsentant Jakob Tue Christensen. Han leverede viden og kortmateriale via omfattende mailkommunikation.

Figur 1. Marius fra Bergen – landmåler fra OBM – kom forbi og stod for dele af indmålingen med GPS. Her står han ved kanonkuglen fundet indskudt i Svenskerhøjen – det endelige bevis på, at det ikke er en høj fuld af døde svenskere! Fotos: Jesper Olsen.

Von der Ostens kort

Von der Osten tegnede flere kort over Nyborg og omegn, to af dem med slagmarken indtegnet (se figur 3) – med vidt forskellige placeringer af især de svenske styrker og en afgørende grøft (*fossa*). Det ene⁵ (herefter *kort a* – se figur 2) har andre kartografiske detaljer med end det andet (herefter *kort b*), der senere blev brugt som forlæg for planche 98 i Pufendorfs Atlas. *Kort a* placerer *fossaen*⁶ midt for Hjulby Sø, hvor den på *kort b* placeres med udløb i Ladegårdsåen. For enden af *fossaen* ses på *kort a* en stor sø ved Julelsbergskoven. Det er rimeligvis dette vådområde – der stadig findes om end i drænet form – som *fossaen* har afvandet. Vådområdet er også medtaget på et stort kort over Nyborg og omegn, som von der Osten tegnede i 1662⁷, så det *må* have eksisteret. Landsbyerne Hjulby og Regstrup er korrekt placeret på *kort a*, mens Regstrup på *kort b* omplaceres således, at landsbyen forskydes mod Storebælt.

Vi ved fra korrespondancer, at Hans Schack, feltmarskal under Slaget ved Nyborg 1659, senere i sin funktion som Krigskollegiets præsident udbeder sig nøjagtige opmålinger og kort over slaget af von der Osten, der selv havde deltaget på svensk side. Han mod-

Figur 2. Von der Ostens håndtegnede kort fra 1663 (*kort b*) med forstørret og farvet udsnit. Bemærk søen og de svenske enheder, som står gemt i skoven. Kgl. Bibliotek, Kort- og Billedsamlingen, bearbejdet af Jesper Olsen.

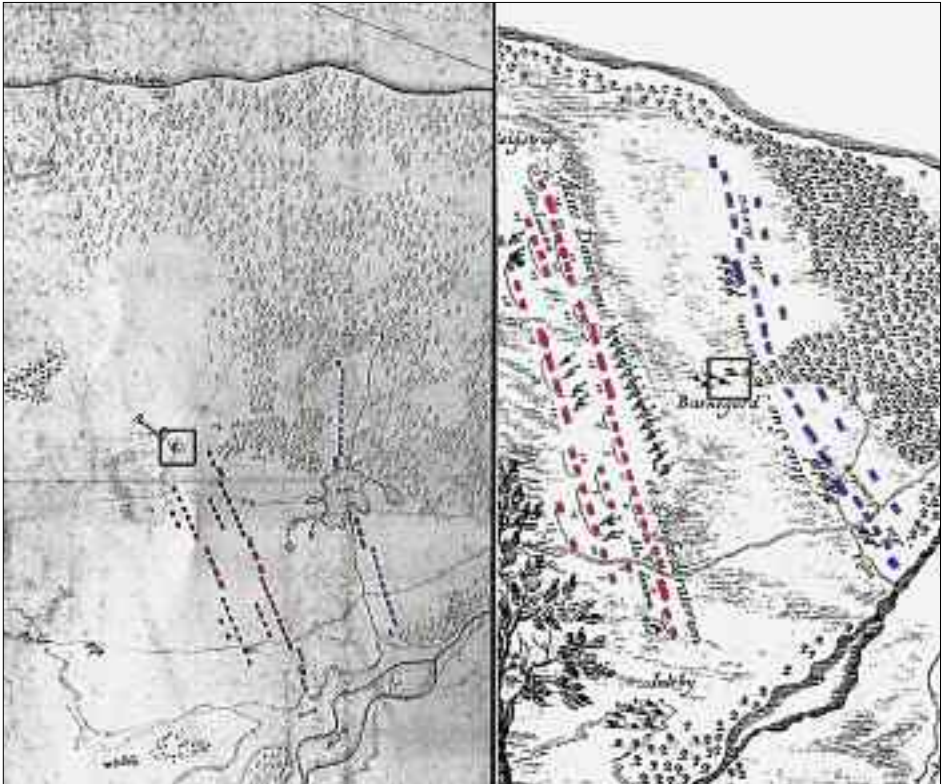
tager opgaven 1. marts 1663 og afventer, frosten går af jorden, så han kan bruge sine instrumenter til opmålingen. Von der Osten skriver til Hans Schack d. 19. marts, at arbejdet er påbegyndt!⁸ Dette *kort a* er sjældent publiceret eller anvendt i litteraturen, og selv om vi kendte til dets eksistens, gik også vi fejlagtigt ud fra *kort b* i vore undersøgelser.

Kort b dannede som nævnt udgangspunkt for vore indledende undersøgelser og er måske årsag til generationer af historikers opfattelser af styrkernes placering. Det skyldes sikkert, at det indtil 1994 var det eneste publicerede kort over slagmarken.

Selv om omridset af Østfyn er forbavsende godt, bærer kortet præg af mangel på opmåling inde i landet. Jo længere fra voldene kortet når ud, jo større bliver usikkerheden, når landsbyer, bakker og åer placeres ind både i forhold til kystlinjerne og hinanden. Flere markante træk er gengivet. Centralt ses gården »Bavnegård« – det nuværende Juelsberg. Skoven ved Bavnegård er indtegnet næsten i sin nuværende udstrækning. Desuden er landsbyerne Regstrup, Hjulby og Vindinge medtegnede. Hjulby Sø og Ladegårdsåen er centrale på kortet. Desuden er der tegnet blandet skov, åben skov samt niveauforskydninger på kortet i området, hvor »Borreskov« – nuværende Borgeskov – er placeret. En stor bakke tegnet op bag en del af skovområdet tolkes af os som Svenskerhøjen grundet sin placering. De resterende gravhøje, i alt otte, er ikke medtegnet. Landevejen er gengivet i et lidt svingende forløb. *Fossaen* er gengivet som krydsende landevejen fra et sted på Ladegårdsåen og frem til brynet på den nuværende Juelsberg Skov.

Von der Osten viser slagopstillingen før slaget. Her ses de allieredes opstilling nord for Bavnegård i et stræk fra Regstrup til Hjulby. Han er meget nøjeregnende med at opgive de enkelte regimenteres navne. Overfor er de svenske stillinger markeret med rektangler uden navneangivelser. Det er slående, da værket er svensk bestillingsværk. Af beretninger ved vi dog nogenlunde, hvor på fronten de forskellige svenske befalingsmænd havde kommandoen. Svenskerne er på kortet opstillet fra Skaboeshuse til Ladegårdsåen.

Den centrale front er på dette *kort b* placeret ved Bavnegård. Her stod det allierede artilleri og sendte byger af 3- og 6-punds kanonkugler ind over den svenske hovedstyrke⁹. Denne konstante ild sammen med infanteriets afgivelse af musketskud må have af-

Figur 3a og b. Udsnit af Von der Ostens to kort over slagopstillingen før slaget, i artiklen betegnet kort a (t.v.) og kort b (t.h.). Bemærk de store forskelle i fronternes udstrækning og placering, fossaens forløb og søen på kort a. Hovedformålet med kort a har været at vise enhedernes korrekte placering i landskabet før slaget, mens kort b skulle vise de enkelte enheders placering i forhold til hinanden uden hensyn til geografien. Kort b blev publiceret i Pufendorfs Atlas i 1696 og har dermed øjensynligt ledt generationer af historikere på vildspor. Kgl. Bibliotek, Kort- og Billedsamlingen (t.v.) og Østfyns Museer (t.h.).

sat markante spor i terrænet i form af et utal af kugler. Der medtoges i alt 400 3- og 6-punds kanonkugler og henved 30.000 musketkugler til slaget¹⁰. Nu var opgaven blot at lokalisere denne front ved hjælp af detektor.

Afsøgningen skete altså stort set med von der Ostens kort b som kilde. Det stod klart for os, at Bavnehøj var et oplagt sted at starte. Trods langvarige og gentagne afsøgninger var denne fuldstændig fundtom. Det var overraskende, da Bavnehøj er en naturlig fæstning, hvorfra man har en vid udsigt over hele terrænet fra Storebælt til Vindinge. Mod nord ses Skalkenbjerg og mod syd hele slagmarken mellem Bavnehøj og frem til Nyborgs glacis¹¹. Men den to-

tale mangel på fund gjorde, at vi ikke kunne stedfæste nogen form for krigshandling på denne lokalitet. Afsøgning af området omkring Bavnehøj samt de omkringliggende jorde blev sat i gang. Men stadig uden resultater. Måske var det alligevel ikke muligt at finde levn fra slaget – selv om det synes umuligt at forestille sig?

En kold og klar vinterdag sad undertegnede og John¹² i hver vores klapstol på Bavnehøjs top og skuede ud over terrænet. Vi følte begge, at Eberstein måtte have stået på netop dette sted, hvor vi ihærdigt satte basser og varme drikke til livs. John sad med ansigtet mod syd og kiggede i retning af Nyborg, og jeg med ansigtet mod nord og kiggede mod Skalkenbjerg. John slog ud med armen mod syd og udtalte: »Det er en smuk slagmark!« Jeg svarede kort, at jeg da ikke kunne forstå, hvorfor han så sad med ryggen til den, mens jeg spejdede mod nord. Og netop sådan så det ud.

Slagmarken kunne være placeret både nord og syd for Bavnehøj, hvis man skulle tage *kort b* for troende. Søgningen efter den centrale front blev opgivet, og taktikken lagt om. Nu startede afsøgningen ved Regstrup i området mellem Regstrup og Skaboeshuse og videre fra Regstrup til Juelsberg. Efter 14 dage var der

Figur 4. Nej, det er ikke Eberstein og Schack, men John Maalø Larsen og Jesper Olsen på toppen af Bavnehøj. John (t.h.) skuer ind mod Nyborg, mens Jesper kigger den anden vej mod Skalkenbjerg. Hvor ligger slagmarken? Kort b byder på begge svarmuligheder – men viste sig uanvendeligt. Foto: Birgitte Magnussen.

stadig ikke resultat. En masse var kommet frem. Knapper, oprullet bly, jernbeslag m.v., men intet der med sikkerhed kunne henføres til de begivenheder, vi søgte efter. Tilbage til kortet og på jagt efter supplerende materiale. Det stod klart, at enten var kortet helt forfejlet – eller også afsatte kamphandlingerne meget få og spredte spor, som jeg havde forbigået – eller alternativt vidste vi ikke nok om det, vi ledte efter.

Gennembruddet

Det blev John, der ledte den videre søgning tilbage på sporet. Han havde iagttaget en lavning gennem terrænet mellem Hjulby Sø og Juelsbergskoven. Måske var det *fossaen* fra kortet? Tilbage i terrænet blev detektoren atter sat lige over jorden, og en ny afsøgning startede ved lavningens mest markante sted. Fire sving med detektoren og en klar hyletone lød med et udsving på 2 i displayet. Fundet blev lirket op af jorden – og her var første kugle! En rund blykugle, 1,8 cm i diameter. Og en til. Og en til. Og nu en mindre pistolkugle. Og tre flere af dem. Det hele placeret rundt om en overpløjet høj i terrænet ved lavningen. Endelig var der et gennembrud. Nu havde vi fat i en bid af slagmarken og sandsynligvis den rende, der omtales som *fossaen* på kortet og prospektet fra Pufendorfs Atlas. Samtidig kunne vi konstatere, at de klare udslag, kuglerne gav, sandsynliggjorde, at der virkelig ikke var spor efter slagmarken på de jorde, hvor afsøgningen havde foregået gået indtil nu.

Tilbage til *kort b* igen. Med den nye viden var det interessant at studere kortet og stille spørgsmål til dets optegnelser. Det er åbenlyst, at von der Osten har haft et nøje kendskab til området og et godt kort at tegne kystlinjen op efter. Det har været mere vanskeligt at optegne detaljerne inde i landet. Men efter at have tegnet »omridset« op, har det givet været vigtigst for ham at opregne slagordenen og ledelsen af denne i det tilgængelige format, hvorfor fronterne er strakt langt ud over terrænet. Vi skal altså ikke tænke, at fronterne er forsøgt tegnet ind i forhold til det omgivende terræn, altså i samme målestok som omgivelserne, men i forhold til hinanden. Den skødesløse fordeling af regimentssignaturerne på den svenske side skal vel blot illustrere, at der stod unavngivne styrker på svensk side, klar til at tage slaget. De er placeret uden

hensyntagen til de støttepunkter, der omtales i den tilhørende tekst, hvor *fossaen* er den svenske venstrefløjs støttepunkt og et dige med levende hegn den svenske højrefronts støttepunkt. Af tidligere fremstillinger om slaget forværres vores opfattelse af slagordenen og begivenhederne, fordi forfatterne netop tager udgangspunkt i denne planche uden at forholde sig kritisk til den. Eberstein placeres ved Regstrup. Ergo må de kamphandlinger, der knytter sig til ham, også have fundet sted der. Vores »virkelighed« viste noget andet! Ebersteins tilstedeværelse i egnen ved Regstrup kunne ikke påvises ved fund af kugler.

Pufendorf¹³ beskriver kamphandlingerne om formiddagen således:

»Inden træfningen begyndte, havde Eberstein udkommanderet 400 ryttere for at udforske svenskernes stillinger og bevægelser, men de mødte en så kraftig modstand, at de blev slået tilbage hen imod midten af den fjendtlige slagorden. Derefter blev Ebersteins regiment, som rykkede frem mod grøften (fossaen) foran svenskernes slagsorden, slået tilbage med store tab, hvorved samtlige Ebersteins tropper blev dræbt eller såret. ... hvis grøften ikke havde hindret svenskerne i at forfølge dem og reorganisere sig, havde svenskerne vundet sejren«

Pufendorfs gennemgang af denne batalje er anderledes end den, vi får præsenteret i gennemgangen af slaget i Mikkelsens lille bog om Eberstein. Han har hentet sine kilder i Ebersteins¹⁴ egne arkiver og beskriver denne episode således:

»Eskadron efter eskadron blev ført frem, men angrebene blev hver gang standset af artilleriild og musketild fra det fjendtlige fodfolk i hegnet eller af Sulzbachs ryttere... Med det meste af sit rytteri brød han (Sulzbach – den kun 29-årige svenske feltmarskal) igennem de forberedte åbninger i hegnet og angreb med stor voldsomhed Ebersteins eskadroner, som måtte vige for trykket. ... Eberstein og Ditlev Ahlefeldt blev under tilbagegangen indhentet af svenske ryttere og undgik med nød og næppe at blive taget til fange.«¹⁵

Pufendorfs beskrivelse af Ebersteins 400 ryttere, der drives tilbage hen imod midten af den fjendtlige stilling, fortæller os noget om den svenske opstilling. Her må der nødvendigvis være tale om en konveks opstilling, hvor rytterne angriber det ene ben i den konvekse bue og drives mod midten af buen – det centrale forsvar.

Netop denne formation kan vi delvist genfinde ved Juelsbergskoven. Herom senere.

Pufendorf fortæller om, hvordan *fossaen* (grøften) redder de allierede og Eberstein. Den strækker sig fra vådområdet sydvest for Juelsbergskoven og frem til Hjulby Sø. Tager vi Ebersteins egen beretning, placerer han sig længst mod nord på frontens venstrefløj lige over for den svenske højrefløj – ganske som hos Pufendorf. Her berettes om hegnet, hvor svenske fodfolk og ryttere står gemt. Grøften nævnes ikke her. De arkæologiske vidnesbyrd i feltet understøtter en blanding af begge beretninger. Hvis Ebersteins 400 ryttere er redet langs brynet på Juelsbergskovens vestlige side, ville de møde et hegn og måske en front, der står i en vinkel på næsten 90 grader i forhold til grøften. Hvis man forestiller sig en batalje her, der vil drive dem væk/tilbage i forhold til denne front, vil de blive drevet mod vest og altså hen imod grøften, som svenskerne har taget opstilling bag. Det er dog ikke lykkes endnu at identificere den centrale front, hvorfor dette i skrivende stund må stå hen i det uvisse.

De praktiske overvejelser – gennemførelse af slaget samt logistiske spørgsmål

Hvis man skal angribe slaget ud fra en praktisk orienteret vinkel, må flere forhold regnes med. Et vigtigt forhold var årstiden og vejret i samspil med terrænet og den nødvendige logistik. Det havde været regnvejr i nogle dage op til slaget, og på selve dagen regnede det også. De enorme rytterstyrker må have trådt jorden op under sig, så terrænet har været til dels ugennemtrængeligt for vogne og fodfolk. Man må antage, at transport af tropper og artilleri er foregået ad faste veje i det omfang, det overhovedet lader sig gøre. Derfor vil det være logisk at tænke sig slagopstillingen i umiddelbar nærhed af fx landevejen med afstikkere langs de dengang eksisterende veje. Vejnettet ligger nogenlunde fast, da de omkringliggende jorde er udmatrikuleret til lodsejere på begge sider af fællesjorden, som vejen er. Desuden bindes vejene af de store anlægsarbejder, der er lagt for dagen i de områder, hvor vejkasernerne er konstrueret over bløde og sumpede områder som i forbindelse med overgangen ved fx *fossaen*. Der er ingen grund til at forskyde en vej og gentage anlægsarbejdet uden tungtvejende grunde. Det er da heller ikke sket i landevejens tilfælde.

Mindre veje er dog nedlagt. Det er sket i forbindelse med, at Juelsberg har overtaget jordlodder og slået dem sammen. På denne måde er en lille stikvej forsvundet fra landevejen tæt ved Lindborgvej og mod Juelsbergskoven – faktisk parallelt med fossaen og videre derfra drejende mod nord og mod den nuværende Juelsbergvej. Vejen genfindes på luftfotos¹⁶ og på matrikelkortene fra 1810¹⁷. Vejen følger stort set sognegrænsen mod Hjulby sogn. På samme

Figur 5. Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort fra 1774. Sådan må de store veje stort set også have forløbet i 1659. Østfyns Museer.

kort er indtegnet et virvar af vandhuller og vådområder, der står udyrkede hen og er sprunget i krat, samt levende hegn mellem agrene. Kortet fra 1810 står nok nogenlunde til troende i forhold til de faktiske forhold i 1659, da det er fra tiden før, man drænedede, og før landbruget blev motoriseret. På disse kort bliver det klart, at fremrykning gennem dette terræn må have opbudt en næsten umenneskelig indsats, hvis man ikke holdt sig til vejene.

Figur 6. Matrikelkort fra 1810/11. Fossaen er væk (har man efter slaget fyldt den op med 2000 døde søenskere?), men det vådområde, den har afoandet, ses tydeligt i kortets øverste højre hjørne. OBM.

Figur 7. Luftfoto af slagmarken med markering af kuglefund. Den hvide streg angiver placeringen af dele af den svenske højrefløj, pilene sammenstødet mellem Ebersteins kavalerister og svenskerne, som stod skjult i skoven nord for en lille sø, der i dag er motorvej. Luftfoto fra Google Earth bearbejdet af Jesper Olsen.

I begyndelsen af februar 2009 afsatte vi det nedlagte vejforløb ud fra UTM-koordinaterne i terrænet med landmålerstokke. Vi afsatte også et tydeligt forløb fra luftfotoerne på Grundkort Fyn. Forløbet, der udgør en ret linje gennem marken, afskærer den åbne dragt, der også ses på prospektet, i en lige linje mellem skovbrynet og motorvejen. Vi tolkede denne linje som resterne af et levende hegn eller en sti. Tragten findes stadig. Da vejen og hegnet var afsat, afsøgte vi området nærmest motorvejen med detektor – og fandt en mindre skudveksling, hvor fordelingen af kugler var dels langs hegnet, dels langs vejen. Undersøgelserne her er ikke tilendebragt endnu. Da dette område udgør det absolut nordøstligste hjørne af den genfundne slagmark, og fronten her knækker 90 graden fra nord/syd til øst/vest, vover jeg den påstand, at denne påviste batalje kan være identisk med den føromtalte indledende kamp, Ebersteins 400 ryttere går ind i.

Et sidste forhold er hestene og deres rolle i slaget. Slaget er et udpræget rytterslag – der er faktisk mangel på fodfolk i bl.a. Ebersteins styrke. Et rytterslag krævede god og sikker bund til manøvrer. Rytterne stillede op i geledder efter hinanden. Forreste geled havde skudklare pistoler, som de red frem med i kort, samlet trav for at mindske hestens bevægelser i ryggen – så kunne de sigte og holde pistolen nogenlunde stille – og efter at have afgivet det ene skud, der var i pistolerne, drejer hele geledet om og render bagerst for at lade igen. Nu er det næste række, der rider frem og afgiver skud. Ved denne eksercermæssige afgivning af skud er det vigtigt at have en vedvarende, nogenlunde fast grund at kæmpe fra, da stillingen er stationær gennem hele den periode, kampeksercitsen gennemføres.

En variation af rytterslaget er »á la française« – et udfald med trukne blankvåben, der afløser den eksercermæssige afgivning af skud, når man ser fjenden vakle. Det handler om at holde øje med virkningen af de afgivne salver og slå til, når fjendens linje opbrydes eller er ved at gå i uorden. Det foregår ved, at forreste linje på kommando af ritmesteren stikker pistolerne i taskerne og trækker blankt og slår over i karriere (galop) for at forøge chokbølgen i det frontale angreb.

Her er hesten igen vigtig. De relativt små heste (nærmest ponyer), rytteriet benyttede, kommer hurtigt i ubalance, hvis rytteren ikke kan finde en god balance. En rytter kan sagtens »vælte« en

hest under sig ved at trykke den med sin balance – eller rettere ubalance! Og her har man kæmpet med blankvåben med svingende balancepunkt. For at opnå et godt udgangspunkt for succes har man naturligt primært valgt store flade områder, hvor der har været plads og mulighed for at veksle hestens gang og retning. For at skifte retning skal hesten foretage et changement, dvs. skifte mellem hvilket ben, der er forrest – ellers kan den ikke holde balancen. Skal man dreje til højre, skal højre forben være forrest, og omvendt når man skal til venstre! Meget af ridtet foregår i »let« sæde, dvs. med bagdelen hævet over sadlen. Dette gør man for at lette hestens bevægelse i ryggen. Ved voldsomme stigninger vil det være svært at drive hesten frem i god balance på tværs – og i galop både op og ned ad skråninger, hvorfor disse også er undgået. Så i områder med meget bratte stigninger har man undgået at sætte rytteri ind. Den høje skole i dressur (fx Den Spanske Rideskole i Wien) er netop skoling i kunsten at ride i krig. Der er ingen tvivl om, at alle rytternes heste har været meget veltrænede.

Det forholder sig meget anderledes med dragonerne, der nok var beredne, men brugte hestene som en hurtig transport frem til et afgørende sted, hvor de sad af hestene og kæmpede til fods. Hverken dragon eller hest var trænet i at færdes i et rytterslag. Efter Freden i Roskilde forlangte Carl Gustav 3000 ryttere af Frederik III – og understregede, at han ikke ville stille sig tilfreds med dragoner!

Som en konsekvens af ovenstående overvejelser gik afsøgningen i gang på de flade områder omkring *fossaen*, hvor det netop var Ahlefeldts rytteri, der brød igennem den svage svenske venstrefløj. Forventningen var et mindre antal rytterkugler, da vi ved, at Ahlefeldt netop foretog et frontalt angreb »à la française«, hvor han løb svenskerne over ende og jagtede dem hele vejen til byporten. Fundene viste ganske rigtigt en samling rytterkugler, men et langt større islæt af musketkugler lader sig ikke umiddelbart forklare. På nordsiden af *fossaen* ses udelukkende pistolkugler afgivet af svenskerne, men på sydsiden – den svenske front – ses altså det omfattende islæt af musketkugler. Det er i skrivende stund ikke til at afgøre, om disse er afgivet af et allieret regiment som opfølgning på rytterangrebet – eller om de er afgivet fra den centrale svenske front mod de allierede under deres fremrykning mod den svenske flanke. Fundet af pistolkuglerne bekræfter be-

retningen om Ahlefeldt, der bryder igennem den svenske venstrefløj, altså forcerer *fossaen*! Det er ofte fremført, at han »sniger« sig igennem mosen og uset dukker op på den svenske side. Denne hypotese må afskrives, da selve slaget har afsat tydelige spor så tæt ved søbrinken, at der ikke har været mulighed for at »snige« sig omkring længere ude. En jæger i området har som et kuriosum fortalt mig, at han som dreng hjalp sin far med at plante ud i »Kampmosen« (*fossaens* udspring i Hjulby Sø). Under skovrejsningen fandt man to degener (ryttersværd), som han og hans bror fik at lege med. Nu eksisterer de ikke længere – men jægeren har identificeret typen ud fra illustrationer.

Da der først er gået hul på den svenske venstrefløj, rykker flere allierede styrker med over *fossaen* og går i flanken på den svenske centrale front. En række salver spredt fra enten syd eller nord fortæller om, hvordan de allierede enten har afgivet salver mod den svenske retræte eller omvendt, hvordan den svenske retræte har afgivet salver mod de fremrykkende allierede – måske for at give dækning for deres kammerater, der forsøgte at redde sig. Afstanden mellem salverne tyder på, at det har været svært at omgruppere sig undervejs. Det lader til, at de svenske regimente søger op mod bakkekammen, hvor en højgruppe på otte gravhøje med Svenskerhøjen som den mest markante har givet ly og mulighed for at omgruppere sig. Om det lykkedes, er svært at sige. Koncentrationen af kugler er voldsom stor i dette område, og det er svært at udlede sammenhængende salver i fundene. Det virker mest som om, der er skudt fra alle sider.

Blot én række af kugler viser sig ned mod Ladegårdsåen; det må være dem, der er tiltænkt de angribere, der kom herfra og var på vej op ad skråningen mod Svenskerhøjen. Også kanonkugler er tidligere fundet i dette område. Desværre er de ikke afsat i terrænet, da de er fundet af tilfældige markgængere, så vi ved blot, at de er fundet her omkring. Kun en, der fremkom i vores egen søgning, er dokumenteret. Den sad skudt ind i siden på Svenskerhøjen – affyret fra landevejen. Dette fund er af særlig betydning, da det er første gang, et arkæologisk fund er sat i relation til højens navn. Fra gammel tid har overleveringen villet, at højen indeholder døde svenske soldater fra slaget. Nu er det endeligt bevist, at højen – som også anses for en bronzealderhøj af fagfolk – stod der under slaget! De døde svenskere må vi lede efter et andet sted

Figur 8. Svenskerhøjen. Foto: Jesper Olsen.

– og der er ca. 2000 af dem – og så tage navnet op til revision. Måske er det her, en del af de 2000 svenske soldater blev slagtet af det polske rytteri? Meget tyder på, at stedsnavnet trods alt har tilknytning til slaget, de mange fund taget i betragtning.

På højde med Svenskerhøjen, men på begge sider af landevejen, ligger især ryttereffekter og den samme blanding af pistol- og musketkugler.

Her er der ved undersøgelsernes afslutning i foråret 2009 tillige fremkommet en stor koncentration på godt 150 stk. meget medtagne blykugler i 4-5 forskellige kalibre samt diverse personligt udstyr. Koncentrationen er den hidtil tætteste og mest omfangsrige på slagmarken. Den måler omtrent 15 x 30 m. Kuglerne er bløde, og har næsten alle givet et aftryk af det miljø, de er brugt i. Der ses spor efter træ, hårde materialer som ru stenoverflader og glatte, konkave aftryk fra runde metalgenstande m.v., der har præget kuglernes overflade og facon, når de har truffet. De primære kugler i denne koncentration er musketkugler af forskellige kalibre. Der er desuden en del mindre rytterpistolkugler iblandet.

Denne træfning har fundet sted ved en lille gravhøj, hvor der også er fundet kugler på højoverfladen. Træfningen ligner en voldsom beskydning af en enhed, der har søgt ly bag højens nordside – altså muligvis svenske kugler afgivet mod den allierede styrke under retræte mod Nyborg.

Kuglerne og deres deformation adskiller sig i dette fund fra resten af slagmarken. De mange meget voldsomt deformerede kugler kan tyde på, at der har været tunge og hårde genstande at træffe i netop dette område. Den lille velbevarede høj har ingen randsten, hvorfor kuglerne må være deformerede af objekter, der ikke længere er til stede. Måske en kanonstilling? Den fundne kanonkugle i Svenskerhøjen kan være affyret fra dette sted, idet sigtelinjen og afstanden stemmer overens med feltets geografiske placering i forhold til indskudsvinklen i Svenskerhøjen. Men det må foreløbig være et gæt.

I det sandede terræn, der støder op til de lavtliggende moser mod skoven, er fundet ophæng til rytternes degener (sværd) samt knapper, rembeslag m.v. Det er indtrykket, at skuddene er afgivet spredt og kan have rytterne som mål. Omkring et par af lavningerne samler sig flere pistolkugler – måske er det spor af rytternes aktivitet imod de resterende svenske styrker, der søger ly i krat og hegn, mens de søger mod byen. Tæt ved Telegrafvej er der spor efter nye voldsomme kamphandlinger. Meget flotte barokke beslag og spænder tyder på folk af høj rang, der er blevet nedkæmpet her. I fundene indgår bl.a. flere bronzepyntebeslag og et forgyldt bæltespænde. Her er meget få kugler – igen et tegn på rytterslag – men også en kanonkugle er fundet her.

Fund gjort af en kirkegårdsgartner på Assistenskirkegården tyder på, at kamphandlingerne har fundet sted helt ind under voldene. Sammen med disse fund er også fundet en dansk 2-skilling fra 1650. Kirkegården eksisterede ikke på dette tidspunkt. Fundene er nu i museets eje.

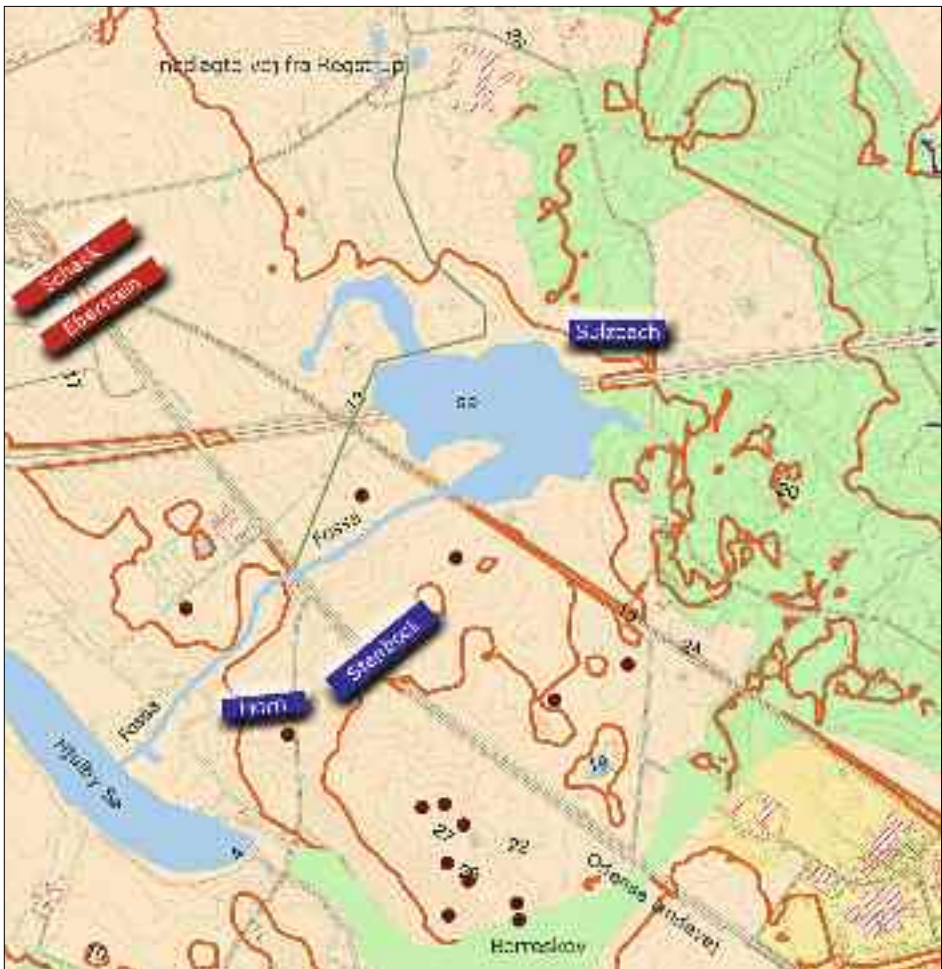
Når Samuel Pufendorf som kongelig svensk historiograf iscenesætter netop dette slag, virker det som en forblømt omskrivning, at det lykkes den svenske hær at trække sig tilbage i god orden. Fundene og spredningen af disse tyder mere på, at man har kæmpet helt frem til fæstningens glacis – måske længere endnu, men der har vi ikke mulighed for at foretage en reel afsøgning længere.

Et tolkningsforsøg

På baggrund af det arkæologiske materiale og de skriftlige kilder samt *kort a* kan man tænke sig til efterfølgende hypotetiske forløb af slaget.

Den indledende fase (se figur 9):

Eberstein er i avantgarden, da den samlede styrke marcherer frem. Han sender spejdere ud for at afsøge området. Bag sig har han Schack i reserven. De rykker frem langs odenselandevejen. Da de går frem, får de visuel kontakt med Stenbock og den centrale svenske front på kanten af højdedraget bagved Lindenborgvej og

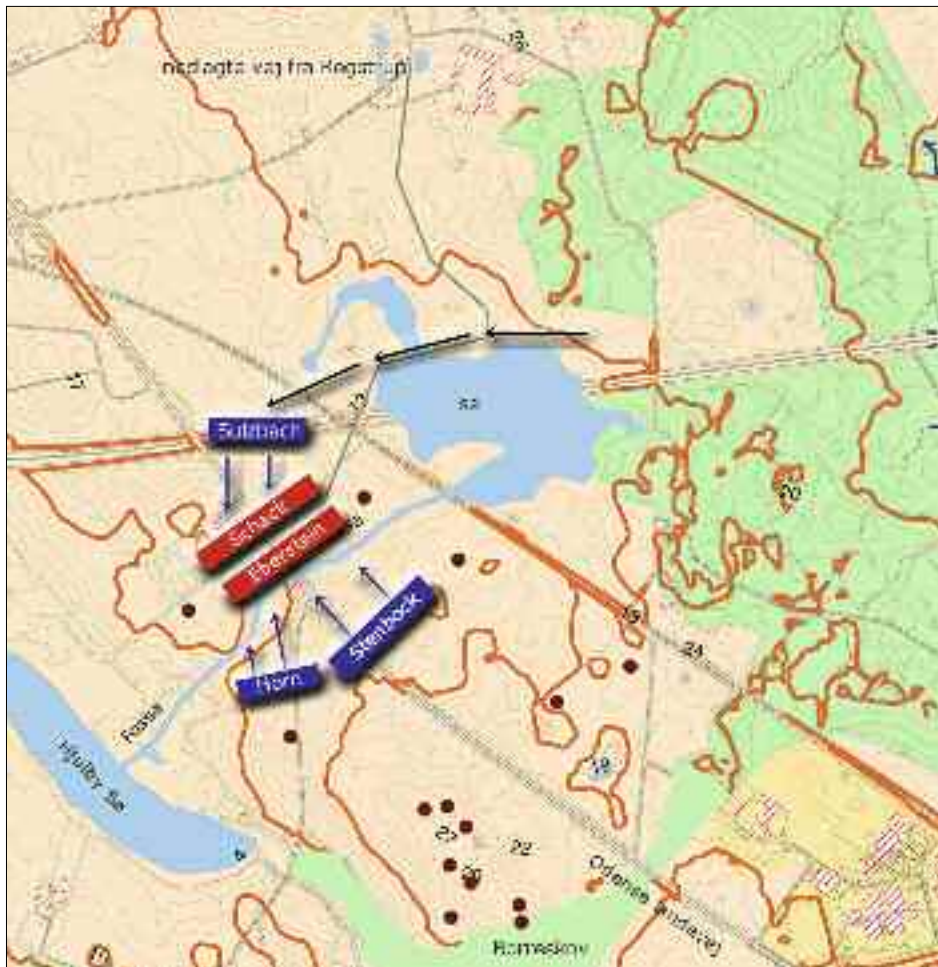
Figur 9.

grøften. Nordvest for Lindenbergvej ses også Horn ved kanten af fossaen. De har nu en stor sø øst for sig ved den nuværende Juelsbergskov.

Hvad der ikke er synligt for Eberstein, er den store svenske styrke, der står gemt bag et levende hegn mellem søen og skoven. Eberstein sender ryttere ud for at afsøge terrænet, måske også for at afsøge muligheden for at trænge øst om den svenske front.

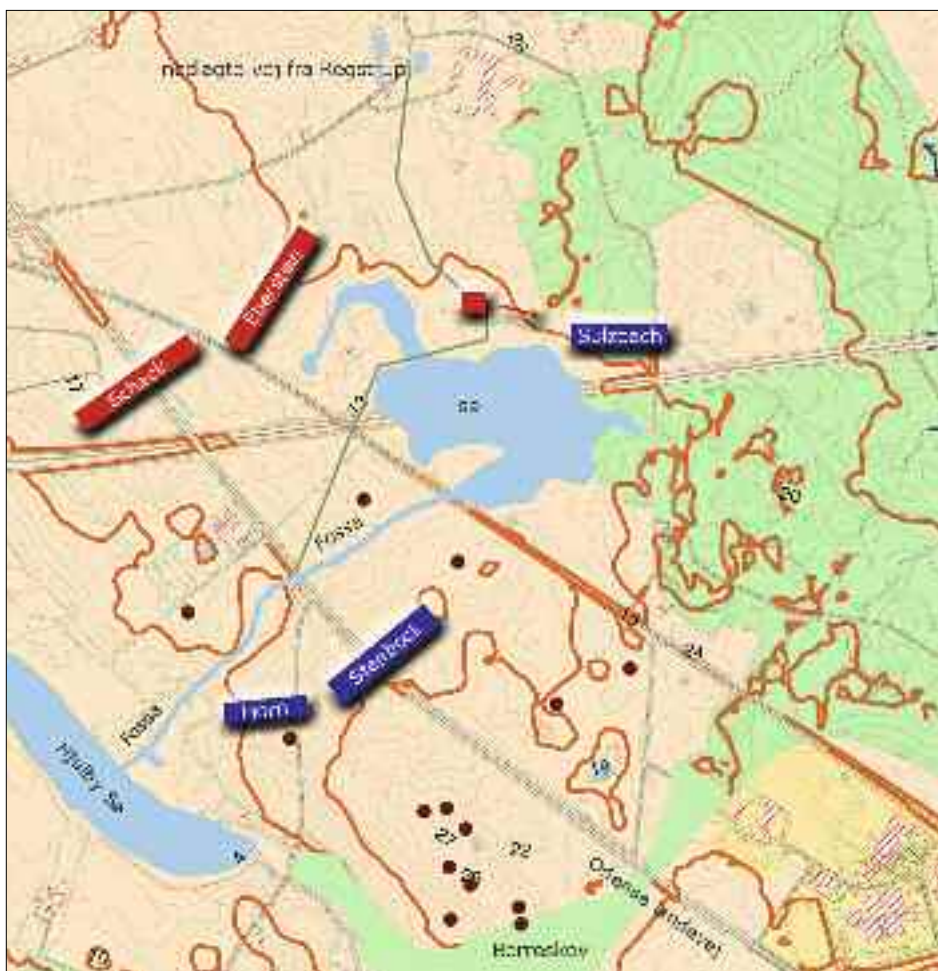
Placeringen af den svenske styrke ved skoven (se figur 10):

Som det fremgår af kort *a* er de svenske styrker indesluttede i skoven. De har kun ringe mulighed for at blive anvendt i slaget,

Figur 10.

med mindre der fra svensk side var tale om lidt af en taktisk genistreg. Svenskerne har kendt området godt, langt bedre end Eberstein og Schack. Det gav dem mulighed for at placere sig strategisk godt i terrænet, som det er fremhævet i flere kilder, bl.a. Pufendorf. Svenskernes kendskab til terrænet blev også deres akilleshæl. De vidste, at fremrykning øst om den store sø ved skoven var umulig, og at hele den centrale svenske hær ved Stenbock var godt beskyttet af terrænet mod nordøst. Men det vidste Eberstein ikke. Derfor var han ude i dette område for at afsøge veje og terræn for modstandere. Han kan naturligvis også have været en værdig taktisk modstander for Stenbock og have regnet med muligheden af gemte stillinger fra denne kant.

Figur 11.

Den taktiske manøvre kunne være en fuldstændig omfatning af hele den dansk-allierede styrke. Stenbock og Horn står synlige og inviterer Eberstein og Schack til at rykke frem i en tragt. Derfor er de trukket lidt syd for grøften i den centrale del, mens Horn står nær grøften for at tage imod først. Var den dansk-allierede styrke gået efter Horn, var Schack vendt mod sydvest i fremadgående retning, mens Eberstein var gået helt ned til *fossaen* med front mod syd og Stenbock. Det havde udgjort den ideelle situation for svenskerne, da de afventende svenske enheder i skoven nu blot skulle gå frem nord om søen for at indeslutte Eberstein og Schack mellem *fossaen* og Hjulby Sø samt Juelsbergskoven og hele det ufremkommelige terræn foran skoven dér!

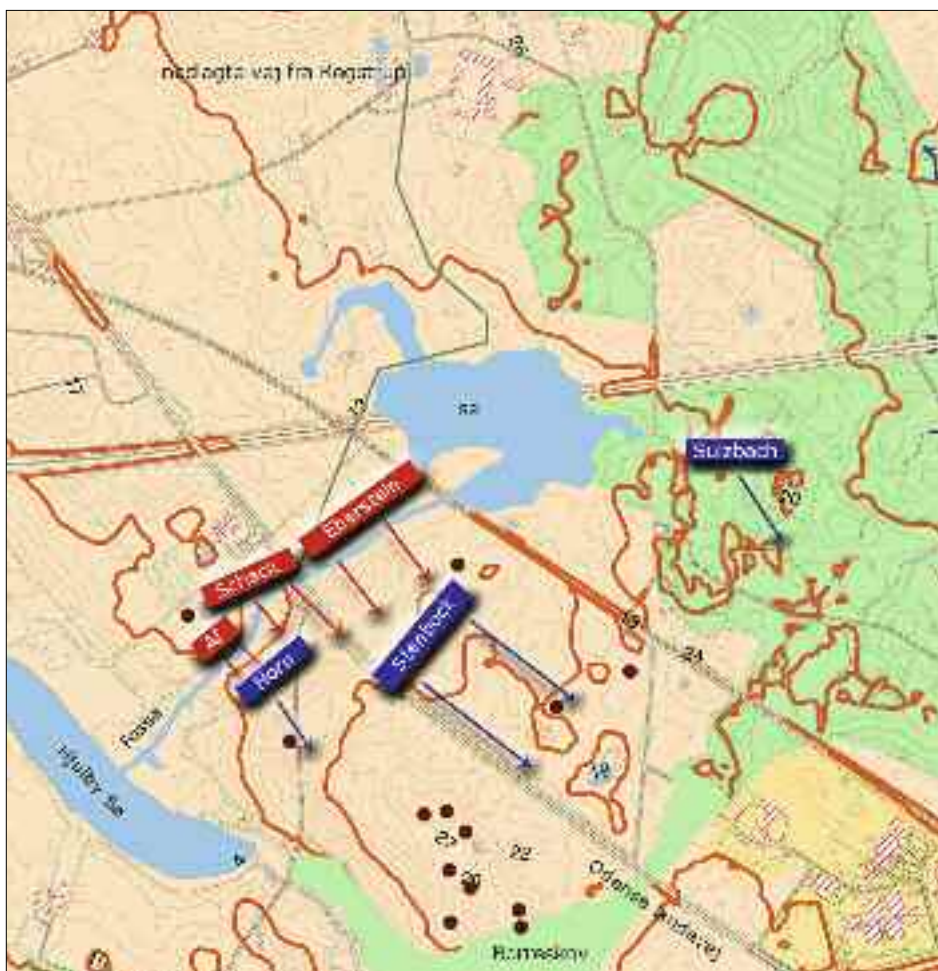
Figur 12.

Planen mislykkes (se figur 11):

Da Eberstein opdager svenskerne, der er gemt i skoven, stiller han op i kampformation. Men Sulzbach slår angrebet tilbage.

Den skæbnesvangre retræte (se figur 12 og 13):

Eberstein og hans ryttere trækker ned ad den nedlagte vej, men kommer på den måde ind foran Stenbock, der øjeblikkeligt indleder et angreb. Han kan dog ikke komme over *fossaen*, hvilket redder situationen for den dansk-allierede hær. Denne fase synes at vare længe. Det er usikkert, hvor store tab Sulzbach lider, mens

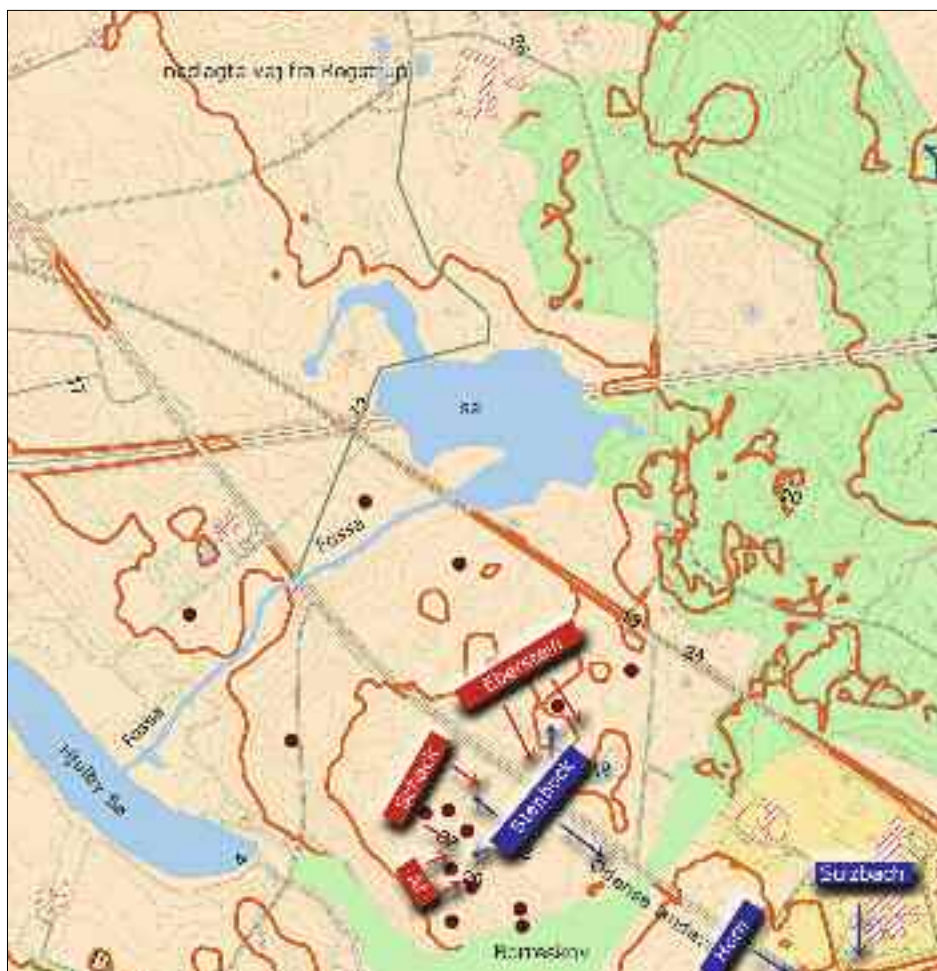

Figur 13.

det er kendt, at Eberstein mister næsten hele sit rytteri og selv er nær ved at blive fanget:

... I nogle timer hængte udfaldet ligesom i en tynd silkestråd... (Citat af Schack).

Eberstein og Schack går nu side om side som aftalt før slaget. De rykker frem således, at de deler terrænet mellem sig på hver side af landevejen. Eberstein når til *fossaen*, og der kæmper han vedholdende. Svenskerne vil nu ikke have dem over grøften, da planen med omfatningen er mislykket, og Sulzbach er forsvundet fra slagmarken. Om ham siges det i Pufendorf: »Han retirererer gennem skoven«.

Figur 14.

Gennembruddet på den svenske venstrefløj og den svenske linjes kollaps (se figur 14):

Det er nu, Ahlefeldt bryder igennem *fosssaen* på den svenske venstrefløj. Det får en stor del af Horns rytteri til at retirere til Nyborg, mens Ahlefeldt rykker frem langs Ladegårdsåen. Herfra drejer han op mod Stenbocks styrker, der nu er blottede på deres venstre flanke. Fra højdedraget forsvarer de sig mellem de mange gravhøje, men lider store tab, da de bliver hugget ned af de danske ryttere. Stenbock forsøger at retirere og når frem til glaciset. Inde i Nyborg mødes han med Horn og Sulzbach.

Fundene

Den primære opsamling har koncentreret sig om diverse blykugler i hele området. Den enorme mængde af metalskrot, der findes på markerne, har vi ladet ligge. På steder, hvor kuglemængden opleves i koncentrationer, har vi medtaget udslag, der ikke var bly. Det har selvsagt givet et række gode fund, men fælles for flere af dem er, at de er svære at datere og dermed svære at relatere til slaget. Hovedparten af fundene udgøres således af blykugler.

Blykuglerne

Det er lykkedes at identificere fire kalibre kugler. De største er musketkugler, der varierer mellem 1.8 og 2.0 cm i diameter. Ved en grundig analyse vil det måske være muligt at afgøre, om der er en sammenhæng mellem kaliber og nationalitet. Hvis dette lader

Figur 15. T.v.: Pistolkugle med støbetap samt musketkugle. T.h.: Musketkugle forsøgt delt med kniv, hvilket giver samme virkning som en moderne dum-dum-kugle. Kuglen brød op under afvaskning. Fotos: Jesper Olsen.

Figur 16. T.v.: En musketskugle har gennembrudt levende væv – en soldat eller en hest? Det bløde væv trækker kuglen ud i cylinderform. I midten: En musketskugle har ramt metal – et kyras eller en kanon? T.h.: En musketskugle har ramt noget træ – en musketskolbe? Træets årer ses tydeligt aftegnet i kuglens deformerede flade som streger. Fotos: Jesper Olsen.

sig gøre, vil det i højere grad kunne afgøre spørgsmål om fronternes placeringer. Det vil i området ved fx Svenskerhøjen, hvor et stort område er dækket af kugler i en nærmest sammenhængende koncentration, kunne give et mere organiseret billede af kamp-handlingerne. I ganske få tilfælde er det lykkedes at finde kvarte musketskugler. Paralleller fra svenske fund tolkes som spredehagl, der har været omviklet med kardus for at holde dem sammen inden affyring fra musketten.

Et par kugler er forsøgt delvist gennemskåret som en appelsin, men forehavendet er opgivet grundet skærefejl. Sådanne kugler, der lukkes op i den ene ende, vil have en tendens til at lukke sig helt op når de træffer – de vil ekspandere som en dum-dum-kugle. Paralleller findes i de svenske fund ved bl.a. Lund.

Pistolkuglerne har en mindre kaliber. De fleste pistolkugler er i modsætning til musketskuglerne blevet affyret med støbetap. Endelig er der fundet en blykugle med en meget lille diameter. Der er også paralleller i svenske fund til denne type ammunition.

Ved at analysere kuglerne afsløres det, hvad de har truffet. Da blyet er blødt, tager kuglen form efter det materiale, den træffer. Iblandt vore fund ses kugler, der har truffet hårde materialer som fx jern. Det kan være kyrasser, musketyløb eller kanoner og selvfølgelig noget mere fredeligt som stendiger m.v. På andre kugler ses spor efter træ. Enkelte er helt udtværede som en fugleklat. Kugler, der er trukket ud som en cylinder, har gennembrudt et blødt organisk stof – en menneske- eller dyrekrop.

Personligt udstyr

Spredt ud over området, hvor slaget har stået, er andre genstande dukket op talrige gange. Det er især forskellige typer knapper: kugleknapper og store knapper med hvælvet overside. En del mindre knapper med et firpasmønster synes at gå igen flere steder. Men det er ikke muligt at afgøre, om knapperne er en del af slagmarkens inventar, eller de er havnet her af andre grunde. En sammenligning med de knapper, man har valgt at medtage i de svenske undersøgelser, viser, at flere af typerne er identiske. På denne tid opererede man ikke med nationale uniformer. Hovedparten af de kæmpende var lejetropper, der rejste rundt og tjente forskellige krigsherrer i deres eget tøj. Vi kan altså ikke finde uniformsknapper, blot tidstypiske knapper for perioden. Det bliver lidt besværliggjort af, at der på de allieredes side bl.a. var østrigere, hollændere, tyskere, polakker og schweizere.

Et andet hyppigt fund er diverse former for ske-skæfter. Har det mon ikke været en del af den personlige udrustning, at hver mand bar en ske og måske også en kniv i sin taske eller lomme til brug ved spisning? Der er ikke tale om standardiserede skæfter, de er alle individuelle og sandsynligvis personlige. I de svenske fund har man ifølge Bo Knarrström ikke iagttaget dette fænomen.

Et bredt pynte-hattespænde dukkede op ved *fossaen* og lige overfor denne et lidt bøjet kors af bly. Dette fund gjorde størst indtryk af alle. Det var ikke svært at forestille sig soldaten stå ansigt til ansigt med døden og knuge korset. Retfærdigvis skal det siges, at der ikke er paralleller til dette fund, så om det hører slagmarken til, kan vi ikke vide.

Figur 17. T.v.: Den typiske knap med fladt hoved og udsmykket med et mønster med fire gentagelser. T.h.: Den atypiske kugleknap. Dem er der kun få af i fundmaterialet. Fotos: Jesper Olsen.

Figur 18. T.v.: Den mærkværdige X-formede hægte. T.h.: Et hattespænde fra kampene ved fossaen. Fotos: Jesper Olsen.

Tættest på Telegrafvej fandtes en del personligt udstyr – eller måske rideudstyr? Dette udstyr overgår alle øvrige fund i kvalitet. Et grotesk barokhoved i bronze, muligvis en pynteting på et læderbælte eller seletøj? Et fantastisk bevaret bronzespænde med forgyldning. Et pynteslutblik til enten læder- eller stofrem i bronze med opdrevet prikmonster. Et lidt mærkeligt X-formet bronzestykke af form som naturgrene med træårer og knast i centrum. På bagsiden en kraftig U-formet bronzeklamme. En hægte til læderremme eller kapper?

Våben

Da de afsøgte marker næsten alle har været tilsået, har vi valgt at gøre minimale indgreb i afgrøderne. Det betyder, at store områder ikke er afsøgte, ligesom vi valgte ikke at samle jern op, da hyppig-

Figur 19. T.v.: Et bæltespænde med relief med indlagt forgyldning. I midten: Grotesk dæmonmaske i typisk renæssancestil. Har måske været syet eller nittet fast på bælte eller seletøj. T.h.: Fundmaterialets ubestridt mest personlige genstand – et lille kors smeltet i samme bly som kuglerne. Fundet ved den centrale svenske front. Det var overvældende at løfte dette stykke ud af mulden. Fotos: Jesper Olsen.

Figur 20. Skedeophæng. Mellem de to nederste plader ses endnu rester af læder fra skeden. Den lange hægte øverst passede ind i bandolerremmens lædercylinder ved hoften. Man kunne således afføre sig sværd og skede uden at skulle afmontere bandolerremmen. Foto: Jesper Olsen.

heden af jernskrot er utrolig høj på flere af markerne. Når markerne er til det igen, besøger vi stederne med det formål at undersøge de mange hundrede jernholdige udslag. Vi kan derfor ikke fremvise hverken piker eller andre jernvåben i denne omgang.

Eneste fund med relation til et våben er en sønderskudt/plovødelagt(?) endetud til et krudthorn samt et enkelt stykke bevikling til sværdhæfte.

Mønter

Ganske få mønter er fundet i området. I denne omgang to kraftige mønter, begge svenske. Den ene med tydeligt præg på den ene side. Inskriptionen lyder C. G. R. (Carl Gustav Rex). Årstallet 1656 er præget mellem de tre svenske kroner. Der er i området tidligere fundet en møntskat på i alt 184 mønter. Mange af dem kan sagtens være fra slaget, men da mønterne er spredt ud over et større stykke og er fundet uden beholder (de har muligvis været samlet i en beholder af organisk materiale), kan en enkelt mønt, der er dateret efter slaget, rejse tvivl om, hvorvidt skatten er nedgravet under slaget, hvilket vil være en naturlig ting at gøre – eller om den først er gravet ned nogle år senere, så den yngste mønt kan finde sin sammenhæng med resten af fundet? Der er også den mulighed, at mønten »forurener« møntskatten uden at have noget med den at gøre. Så kan skatten henregnes som et skattefund fra slaget. Måske 500 m fra skattefundet har vi fundet en svensk mønt fra 1663/69(?), så dér har der været en svensker, der efter slaget har slået om sig med penge. Måske von der Osten, der sikkert

høstede en god hyre på fæstningen efter slaget!

Denne summariske gennemgang af dele af fundene rækker selvfølgelig ikke, men det er hertil, vi er nået pr. 1. april 2009. Sæsonen er ved at være slut for i år, og fundene skal konserveres og registreres, de digitale kort skrives ud og diskuteres.

Skulle du have interesse i at deltage i vores afsøgning af området, kan du kontakte Østfyns Museer eller Odense Bys Museer. Men det skal stå helt fast, at

Figur 21. Svensk mønt fundet ved den centrale front, som den dannedes under retræten. Bemærk årstallet, der omgiver den kronede svenske løve: 1656. På bagsiden initialerne C G R – Carl Gustav Rex. Foto: Jesper Olsen.

Figur 22. Fortid og nutid mødes! T.v. en dansk soldat fra Kongens Livregiment til Fods anno 1659. T.h. Jesper Olsen på detektorjagt 350 år senere! Tegning: Hans Andersen. Foto: Birgitte Magnussen.

man ikke har adgang til at besøge slagmarken med detektor uden tilladelse fra lodsejer (Juelsberg Gods) og forpagter (Hverringes Gods) samt de jagtkonsortier, der er til stede i områderne. Museerne vil også betragte privat afsøgning som utidig indblanding og ødelæggende for det arbejde, der foregår i området!

Sommeren over vil der blive arrangeret ture til slagmarken. Disse ture annonceres andetsteds.

Der skal lyde en stor tak til John Maalø Larsen og museumsinspektør Janus Møller Jensen for deres støtte, vejledning, redigering og gentagne korrekturlæsninger på denne artikel.

- ¹ Samuel Pufendorf (1632-1694). Tysk jurist og professor i Heidelberg samt Lund. Forfatter til *Pufendorfs Atlas – De rebus a Carolo Gustavo gestis*, Nürnberg 1696. Bestilt allerede 1656 af Carl X Gustav.
- ² Carl Heinrich von der Osten (-død 1691). Ingeniørofficer i svensk tjeneste. Deltog bl.a. i 30-årskrigen på svensk side. Desuden ingeniør ved Nyborg Fæstning. Har leveret kortmateriale til Pufendorfs udgivelse om Slaget ved Nyborg.
- ³ Bo Knarrström: *Slagfältet*, Efron & dotter 2006. Generelt til artiklen. Desuden Rigsantikvarieämbetet, avd. för arkeologiska undersökningar: www.arkeologiuv.se/projekt/syd-slagfELTSARKEOLOGI/ – Borst, Lund, Landskrona og Poltava.
- ⁴ The Naseby Battlefield: www.naseby.com
- ⁵ Bjørn Westerbeek Dahl: *Militärhistorisk Tidsskrift 1994; Vol. 0*. Carl Heinrich von der Osten og Pufendorfværkets plancher af slaget ved Nyborg 1659. Generelt til dette afsnit!
- ⁶ Fossaen: En grøft på prospektet over slaget som det ses i den endelige udgave i Pufendorfs Atlas. Fossaen tillægges i de skriftlige kilder en afgørende rolle for slaget, hvorfor den sikkert er medtaget på prospektet.
- ⁷ Som note 5, s. 17. Rigsarkivet, København.
- ⁸ Som note 5, s. 19.
- ⁹ K. Mikkelsen: *Eberstein – fra Glückstadt til Nyborg*. Forlaget i Haarby 84. ISBN 87 87750 72 4 s. 61-62.
- ¹⁰ Ibid. s. 74.
- ¹¹ Fæstningens fortærræn mellem voldgrav og fæstningens ydergrænse.
- ¹² John Maalø Larsen. Lokalhistoriker, Nyborg Museumsforenings bestyrelse, medlem af arbejdsgruppen og medredaktør af nærværende artikel.
- ¹³ Som note 5, s. 9-10.
- ¹⁴ L. F. v. Eberstein: *Kriegsberichte des königl. Dänischen General- Feldmarschalls E. A. Von Eberstein*. 1891.
- ¹⁵ Citat efter Mikkelsen, jf. note 9.
- ¹⁶ Grundkort Fyn, ortofoto 86 samt 2006.
- ¹⁷ Matrikelkort på nettet. O1 1810, Hjulby Sogn.